

ОШ МАМЛЕКЕТТИК УНИВЕРСИТЕТИНИН ЖАРЧЫСЫ. ТАРЫХ

ВЕСТНИК ОШСКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО УНИВЕРСИТЕТА. ИСТОРИЯ

JOURNAL OF OSH STATE UNIVERSITY. HISTORY

e-ISSN: 1694-867X

№2(3)/2023, 71-79

УДК: 159.922

DOI: [10.52754/1694867X_2023_2\(3\)_10](https://doi.org/10.52754/1694867X_2023_2(3)_10)

**КЫРГЫЗ ЭЛИНИН РУХАНИЙ МАДАНИЯТЫНДА ПСИХОЛОГИЯЛЫК КӨЗ
КАРАШТАРДЫН ӨНҮГҮҮСҮ**

РАЗВИТИЕ ПСИХОЛОГИЧЕСКИХ ВЗГЛЯДОВ В ДУХОВНОЙ КУЛЬТУРЕ
КЫРГЫЗСКОГО НАРОДА

DEVELOPMENT OF PSYCHOLOGICAL VIEWS IN THE SPIRITUAL CULTURE OF THE
KYRGYZ PEOPLE

Мусаева Нургул Кусейиновна

Мусаева Нургул Кусейиновна

Musaeva Nurgul Kuseyinovna

ф.и.к., доцент, К. Карасаев атындагы Бишкек мамлекеттик университетинин
к.ф.н., доцент, Бишкекский государственный университет им. К. Карасаева
Candidate of Philosophical Sciences, Bishkek State University named after K. Karasayev

musaeva_nurgul@mail.ru

КЫРГЫЗ ЭЛИНИН РУХАНИЙ МАДАНИЯТЫНДА ПСИХОЛОГИЯЛЫК КӨЗ КАРАШТАРДЫН ӨНҮГҮҮСҮ

Аннотация

Макалада кыргыз элинин психологиялык ой-толгоолорунун пайда болуусуна, алардын өнүгүүсүнө көңүл бурулду. Кыргыз эли эң байыркы жана маданий мурастарга бай, философиялык ой-толгоолору күчтүү элдерден болгондугу эске алынып талдоого алынды. Өзгөчө «Манас» эпосундагы психологиялык ойлор, кыргыз элинин жомокторунун психологиялык мааниси жана кыргыз санжырасынын адамдын иденттүүлүгүнүн калыптануусундагы психологиялык функциялары көрсөтүлдү. Кыргыз элинин психологиясын, архетиптик жүрүм-турумун, ой-жүгүртүүсүн, социалдык жана руханий болумушун, эс тутумун изилдөөдө маданият, тарых, нарк-насили жеткис булак экендиги аныкталды. Ошондой эле психология илиминин азыркы Кыргызстанда өнүктүрүү үчүн кыргыз элинин улуттук өзгөчөлүктөрүнүн жана менталитетинин эске алынуусу шарт экендиги белгиленди.

Ачкыч сөздөр: тарыхый эс тутум, архетип, жамааттык аң-сезимсиздик, жомок терапиясы, манкуртчулук, үй-бүлөлүк генограмма, маданият.

РАЗВИТИЕ ПСИХОЛОГИЧЕСКИХ ВЗГЛЯДОВ В ДУХОВНОЙ КУЛЬТУРЕ КЫРГЫЗСКОГО НАРОДА

Аннотация

Статья была посвящена возникновению и развитию психологических мыслей кыргызского народа. Кыргызский народ является одним из самых древних и богатых культурным наследием народов с сильными философскими взглядами. Поэтому в статье показаны психологические мысли в эпосе "Манас", психологическое значение сказок кыргызского народа и психологические функции санжыры - кыргызской генеалогии в формировании и укреплении социальной идентичности личности. Для изучения психологии, архетипического поведения, мышления, социального и духовного бытия, памяти кыргызского народа выявлено, что культура, история, нравственно-моральные нормы народа являются ценными источниками. Также было отмечено, что для развития психологической науки в современном Кыргызстане необходимо учитывать национальные особенности и менталитет кыргызского народа.

Ключевые слова: историческая память, архетип, коллективное бессознательное, сказкотерапия, манкуртство, семейная генограмма, культура.

DEVELOPMENT OF PSYCHOLOGICAL VIEWS IN THE SPIRITUAL CULTURE OF THE KYRGYZ PEOPLE

Abstract

The article was devoted to the emergence and development of psychological thoughts of the Kyrgyz people. The Kyrgyz people are one of the most ancient and rich in cultural heritage peoples with strong philosophical views. Therefore, the article shows the psychological thoughts in the epic "Manas", the psychological significance of the tales of the Kyrgyz people and the psychological functions of the sanjyra - Kyrgyz genealogy in the formation and strengthening of the social identity of the individual. For the study of psychology, archetypal behavior, thinking, social and spiritual existence, memory of the Kyrgyz people, it was revealed that culture, history, moral norms of the people are valuable sources. It was also noted that for the development of psychological science in modern Kyrgyzstan, it is necessary to take into account the national characteristics and mentality of the Kyrgyz people.

Keywords: historical memory, archetype, collective unconscious, fairy tale therapy, mankurtism, family genogram, culture.

Киришүү

Психологиянын башкы изилдөө предметтери болуп психика, аң сезим, ички дүйнө, таанып билүү процесстери, журум-турум көрүнүштөрү ж.б. саналат. Психология инсандын ички дүйнөсүндө болуп жаткан психикалык процесстердин тегин, түзүлүшүн, өсүп-өнүгүү өзгөчөлүктөрүн, психологиялык абалдардын сырларын изилдеп келет.

Психология илиминин теориялык-методологиялык негиздерин З. Фрейд, А. Маслоу, Э. Фромм, Л.С. Выготский, В.М. Бехтерев, А.Н. Леонтьев сыяктуу көптөгөн батыш жана орус окумуштууларынын эксперименттери, алгылыктуу изилдөөлөрү, байкоо жүргүзүүлөрү жана талдоолору түзө алды десек болот.

Ал эми кыргыз элинде психологиялык ойлор кантип калыптанган, Кыргызстанда психологиянын илим катары өнүгүшүнө кандай шарттар таасир эткен, бүгүнкү күндө бул илим кандай багыттарда өнүгүүдө ж.б. сыяктуу суроолор пайда болбой койбойт.

Кыргыз эли эң байыркы жана маданий мурастарга бай, философиялык ой-толгоолору күчтүү элдерден болгон. Элдин психологиялык көз караштары, ой-толгоолору байыркы мезгилдерде эле пайда болуп, кыргыз элинин тарыхында, маданиятында, салт-санаасында, эпикалык формада психологиялык компоненттерге бай оозеки чыгармаларда камтылып келген. Себеби кыргыз элинде психологиялык ойлордун жаралышынын тарыхы терең. Анын белгилүү убактысын бөлүп көрсөтүү да мүмкүн эмес.

Ойчулдар адам табиятына, анын ички дүйнөсүнө, адамдар ортосундагы карым катнаштын калыптануу өзгөчөлүктөрүнө байланышкан көптөгөн суроолорго жооп табууга аракеттенишкен. Кыргыз элинде адамдардын ички сезимдерин жакшы түшүнгөн, алардын жүрүм-турумуна так анализ бере алган адамдарды «кыраакы» деп эң сонун атап келишкен. Кыргыз элинде илгертен эле психологиялык мүнөздөгү ойлордун болуп келгенин элдик оозеки чыгармачылык өнөрү, ыр-күүлөрү, салт-санаасы тастыктап келет. Психология деген сөздүн өзү гана кыргыздарга кийинчерээк белгилүү болбосо, анын мааниси небак эле элибизде жашап келген. Мисалы Толубай сынчы, Жайсаң ырчы, Санчы сынчы, Токтогул ырчы, Жеңижок, Арстанбек, Калыгул жана башка көптөгөн даанышмандарыбыздын психологиядан (анын маанисинен) кабары болгон эмес деп ким айта алат. Демек, психология ар бир коомдо мурун да, азыр да, кийин да жашай бере турган адам тууралуу эң кызыктуу окуулардын бири десек болот.

Кыргыз эли өмүр жолунда канчалаган окуяларды, кыйынчылыктарды башынан өткөрсө да тарыхын, маданий мурасын, үрп-адатын унутпай, кылымдан кылымга өткөрүп сактап келет. Байыркы мезгилдерден тартып укумдан-тукумга айтылып, ооздон оозго өтүп келе жаткан оозеки чыгармаларда, салт-санааларда жана жашоо ченемдеринде олуттуу психологиялык ойлор болгонун танууга болбойт. Кыргыз элинин оозеки чыгармачылыгы адам баласынын өзүнө, бири бирине жана табигатка болгон мамилелерине, көз карашына карата таамай айтылган макал-лакаптарга, афоризмдерге, тамсилдерге, табышмактарга, коомдук турмушка байланыштуу акыл-насаат берүүнү көздөгөн санаттарга, лирикалык ырларга, кызыктуу фантазиялуу жөө жомокторго бай. Кыргыз эли жүрүм-турум, сезим, маанай, акыл-эс, эс-тутум, ойлонуу, эрк, абал жана башка ушул сыяктуу психологиялык түшүнүктөр аркылуу ой-калчп келишкен.

Бүгүнкү күндө психология илимине көптөгөн талаптар коюлуп, ал ар кыл тармактарда интенсивдүү өнүгүп жатат десек болот.

Кыргызстандагы психологиянын илим катары өнүгүүсүн изилдөө кыргыз элинин тарыхына кайрылууну, кылымдардан бери калыптанып келген маданий мурасын изилдөөнү, коомдук, диний шарттарды, өбөлгөлөрдү талдоону талап кылууда. Ар бир элдин оозеки чыгармачылыгы ошол элдин өзүнө мүнөздүү болгон психологиялык кулк-мүнөзүн, ой-санаасын, ички сезимин, социалдашуу процесстерин, көз карашын чагылдырып турат эмеспи.

Кыргызстанда илимий психология советтик психологиянын күчтүү методологиялык базасынын негизинде түптөлгөн. Социализмди куруу жана калктын сабатсыздыгын жоюу жылдарында педагогикалык билимге ээ кадрларга болгон суроо талап өскөн. Ошондуктан, психология илимин өнүктүрүүнүн алгачкы этабы болуп медициналык жана педагогикалык профилдеги ЖОЖдордо лекциялык курстарды уюштуруу саналган.

Республикада психологиянын өз алдынча дисциплина катары окутулуп, илим катары калыптанышынын алдыңкы саптарында Б.К. Кулдашев, Н.В. Канторович, С.И. Гершун, Н.Н. Палагина, А.А. Брудный, Н.Е. Ведерникова, К. Миңбаев, В.В. Соложенкин, Д.М. Лондон, Ш. Жанузаков, А. Ысыкеев, Дж. Джумалиева ж.б. турган. Алардын жетекчилиги менен психология илиминин ар кыл тармактарына кызыккан жана өз алдынча изилдөөгө багыт алган кийинки муундар жаралды. Алар психология илимдеринин докторлору, профессорлор: С.В. Фатеев, Ч.А. Шакеева, А.А. Алдашева, Э.С. Орозалиев, В.П. Иванова жана психология илимдеринин кандидаттары, доценттер: К. Кененбаева, А. Адыкулов, А. Закиров, Т. Конурбаев, Камчыбек уулу Мырзабек жана башкалар. Азыркы күнү республикада өз алдынча фундаменталдык изилдөөлөрдү жүргүзүүгө мүмкүнчүлүктөрү бар психологиялык илимий мектептер пайда болду десек болот.

Кыргыз элинин психологиясынын калыптануусун, жүрүм-турумун, ой-жүгүртүүсүн, сезимдерин изилдөө үчүн эң алгач “Манас” эпосуна кайрылсак. «Манас» эпосу кыргыз элинин көп кылымдык тарыхын, маданиятын, улуттук өзгөчөлүктөрүн, кыргыз элинин психологиялык маанайын, аң сезимин, дүйнө таанымын, көз-карашын жана элдин философиясын ачып көрсөткөн, моралдык-этикалык нормаларга бай улуу чыгарма. Эпосто өзгөчө кыргыз элинин патриоттук духун жана эркиндикти сүйгөн эл экендиги, кары жаш дебей патриоттук сезими күчтүү, ынтымактуу, элдин биримдиги, коопсуздугу, Ата Мекен үчүн жан аябай күрөшө турган эл экендиги кеңири баяндалат.

Тактап айтканда, “Манас” эпосу кыргыз элинин коллективдик психологиясынын курамы болгон архетиптик баштапкы универсалдуу образдарды калыптандыруунун алмаштыргыс булагы болуп эсептелинет.

Архетип (грек тилинен «ἀρχέτυπον» – алгачкы образ) жалпы адамзаттык символикалардын, мифтердин, жомоктордун негизинде пайда болуп, коллективдик бей аң (бессознательная сфера) чөйрөдө жашап, индивиддин түштөрү, кыялдары, интуициясы, инстинкттери жана ички мотивдери аркылуу байкалышы мүмкүн. Байыртадан калыптанган образ адамдын аңдап билүүдөн тышкары (бей аң) чөйрөсүнө таасир берүү менен анын жүрүш – турушун аныктайт. К.Юнгдун ою боюнча архетиптер «энергияга каныккан өзгөчө

борбор» (Юнг, 1991. 87-б.). Эгерде биз архетиптер жиберген белгилерди баамдай билсек, жашоодогу чечилгис маселелерди түшүнүү оңойго турмак, деп ойлойт окумуштуу.

Архетиптен качып кутулуу эч мүмкүн эмес, себеби архетип салттуу ойлонуу системасынын курамын түзүп, нечендеген кылымдар бою элдин аң сезимине сиңип калган, өткөндөн кабар берип туруучу эс тутум же адам жашоосунун маданий өзөгү десек да болот. Архетип бул коллективдик бейаң сезимдин булагы, кылым карыткан маданияттын, тарыхтын элесин камтыган күчтүү энергия. Элдин басып өткөн тарыхын анын генеологиялык эс тутумунан эч убакта ажыратууга болбойт. Мындай аракет руханий манкрутчулукка жана маданий жакырчылыкка алып келээри анык. Бул жөнүндө маданият жана тарых тармагын изилдеген көптөгөн окумуштууларыбыздын тынчсызданууларын туура кабыл алуу керек.

Кыргыз элинин архетиптик жүрүм-турумун, ой-жүгүртүүсүн, социалдык жана руханий болумушун, тарыхый эс тутумун, улуттук бүтүндүгүн сактап калууда кыргыз элинин улуу эпосу «Манастын» орду эч алмаштырылгыс экендиги маалым. Манас эпосу тарыхый эс тутумдун глобалдуулугун, тереңдигин жана масштабдуулугун дайым тастыктап турат. Эпосто ата-бабаларыбыздын жашоо нормаларынын архетиптүүлүгү, генеологиялык эс тутумдун жаш муундарды өстүрүүдөгү күчү жана мааниси даана көрсөтүлөт.

Ч. Айтматов белгилеп кеткендей, «Манас» эпосун түгөнгүс оптимизмди жана ишенимди камтыган, жашоонун, убакыттын, өмүрдүн кайталангыстыгын тастыктаган, кыргыз элинин «патриоттуулугунун энциклопедиясы» катары кароого болот. Ал эми Бакиева Г.А. «Манас» эпосун кыргыз элинин тарыхынын жана маданиятынын эң жакшы сапаттарын – философиясын, фольклорун, музыкалуулугун камтыган кыргыз маданиятынын «бийиктигинин жана тереңдигинин» критерийи, өлчөмү (Бакиева, 1995. 172-б) деп баса көрсөткөн.

Манас эпосу кыргыз элинин улуттук мүнөзүнүн, акыл түзүлүшүнүн, коллективдик аңдап билүүдөн тышкары чөйрөсүнүн (коллективное бессознательное) калыптануусун шарттап келет. Мисалы, Манастын баатырдыгы, айкөлдүгү, патриоттуулугу ар бир кыргыз уулунун жан дүйнөсүндө жашап, позитивдүү жана үлгүлүү жүрүм – турумдун моделин түзө алат.

«Манас» эпосу психологиялык көз караштарды кеңири камтыган да, жаш муунга психологиялык таасири күчтүү да чыгарма. Эпосто жаш курак психологиясы, педагогикалык психология, конфликт психологиясы (Шакеева, 1995. 175-176-б.; Абдиева, 2021), социалдык психология, консультативдик психология, зоопсихология, этнопсихология, инсан психологиясы жана башка психология илиминин майда тармактарына тиешелүү маалыматтар каармандардын образдары, окуялардын сүрөттөлүшү аркылуу таамай берилген.

Эпостогу адамдардын өз ара мамилелери, үй-бүлө мүчөлөрүнүн бири-бири менен болгон мамилелери, жүрүм-туруму, аш-тойлордогу салт-жөрөлгөлөрү, адамдардын бир-бири менен болгон мамилесиндеги каадалар, каармандардын мүнөздөрү, алардын ишенимдери кыргыз элинин психологиясын, менталдык өзгөчөлүктөрүн изилдөөдө табылгыс булак болуп саналат.

Жомоктордун психологиялык мааниси да абдан зор. Жомоктор психологиялык ар кандай проблемалардан арылуу үчүн кеңири колдонулуп келет. Мисалга алсак жомок аркылуу дарылоо (айыктыруу) ыкмасы – жомок терапиясы (сказкотерапия) белгилүү.

Жомок терапиясы адамзат цивилизациясында эң эле байыркы практикалык методикалык ыкма. Жомоктор тууралуу биринчи илимий теориялар XVIII –кылымга таандык. Бул мезгилде фольклордук жомокторду жыйноо менен катар алардын маани мазмунун түшүнүүгө аракет кылынган.

Кыргыз элинин жомокторунда социалдык чөйрөнүн адамдын калыптануусуна тийгизген таасири, адамдар ортосундагы мамилелер системасы, социалдык маселелерди чечүү жана алардын алдын алуу жолдору чагылдырылат.

Жомок терапиясы азыркы мезгилде активдүү өнүгүп жатат десек болот. Жомок психологго жана анын кардары менен болгон пикир алышуусун, бири-бирин туура түшүнүп, ийгиликтүү баарлашууга жардам берет. Кээ бир убактарда адамдардан кандай жомоктор аларга көбүрөөк жага тургандыгын суроо менен, алардын ички дүйнөсү тууралуу көп нерседен кабар алууга болот.

Жомок терапиясы – психологияда баланы аны курчап турган социумга, дүйнөгө болгон көз карашынын калыптануусуна өзгөчө таасирин тийгизүүчү натыйжалуу ыкма катары каралат. Жомок терапиясы баланын өнүгүүсүн туура багыттоодо колдонулуучу негизги инструменттерден болуп саналат. Жомокту угуу, ойлоп табуу жана талкуулоо процессинде баланын чыгармачылыгы, элестетүүсү, кабыл алуусу, ой жүгүртүүсү өнүгөт. Жомок аркылуу бала ар кандай чечим кабыл алуунун, изденүүнүн механизмдерин өздөштүрөт жана жүрүм-турумдун оптималдык социалдык моделдерин кабыл алат.

Жомокторду угуу менен адам өзүнүн жашоо сценарийин түзгөнгө аракет кылат. Бул өзгөчө балдарда так, даана байкалат. Көптөгөн балдар бир эле жомокту кайра-кайрадан окуп берүүнү, айтып берүүнү суранышат. Бала жомокту окуп же андагы окуялардын тартибин ойлоп таап, улантып, ж.б. иш аракеттеринин негизинде өзүнүн жашоосундагы пайда болгон кыйынчылыктарды кантип жеңүүнүн жолун таба алат.

Жомок дүйнөсү балдардын өнүгүү процессинде, алардын чондор дүйнөсүнө аралашуусуна жол көрсөтөт, аң сезимин, чыгармачылыгын өнүктүрөт, пикир алышуу жөндөмдүүлүгүн калыптантат, жана каармандардын образдары аркылуу жаман менен жакшыны айырмалоого түрткү берет. Жомок дүйнөсү баланын жашоосундагы биринчи мектеп болот десек жаңылышпайбыз. Себеби жомоктордо жүрүм-турум схемасы (схема поведения), сценарийи камтылган. Андагы ар бир окуяда белгилүү бир кыйынчылык маселеси жана аны ийгиликтүү чечүү ыкмасы берилет. Белгилей кетчү нерсе, кандай гана жомок болбосун сүйүү, боорукерлик, жакшылык, кайрымдуулук - коркунучту, көрө албастыкты, жамандыкты жеңип, аягында кубанычтуу окуя менен аяктайт. Ошентип жомок балага позитивдик көңүлдү, оптимисттик маанайды тартуулоого жардам берет. Кыргыз элинин жомоктору психодагностикалык, психотерапиялык, психокоррекциялык касиеттергээ ээ жана кыргыздын жаш муундары үчүн эң жакын, эң тааныш жана таасирлүү каражат катары натыйжалуу колдонула алат. Китебибиздин аягында (тиркемеде) терапевттик мааниси күчтүү жомоктордон бир-экини мисал катары киргиздик.

Санжыранын психологиялык мааниси. Санжыра – кыргыз элинин байыртадан багып келе жаткан ата-мурасы. Башка түрк элдеринде шежире, чежире, чажара деген түрдө айтылат, арабдын чажара – дарак деген сөзүнөн алынган. Демек, кыргызча санжыра деген сөз элдин тарыхын дарак сыяктуу айтуу дегенди билгизет. Санжыра чындыгында бир уруу журт гана эмес, бүткүл адамзаттын топурагы бир, жашаган жерине, улутуна карабай, бардык пенденин түбү бир атадан келип чыгат деген ойду ырастайт. Кыргыз элинин санжырасы улут тарыхынын кызыктуулугун, элибиздин ынтымактуулугун, ишенимдин тереңдигин, рухий дөөлөттөрдүн бийиктигин көрсөтүп турат.

Санжыра айтуу кыргызда муундан-муунга уланып келе жаткан жакшы салт десек да болот. Санжыра айтуунун негизги максаты - бир туугандардын, уруулардын ортосунда, ошондой эле бүтүндөй элдин ортосунда биримдүүлүктү, ынтымактуулукту сактоо, алардын баштарын кошуу болуп келген.

Кыргыз журтунда илгертеден уруу аксакалдары, ата-энелер, балдары менен бетме-бет олтуруп баарлашып, өткөн тарыхты, орчундуу окуяларды, социалдык-саясий маалыматтарды, ар кыл маселелерди талкууга алышкан. Санжыра уруунун, үй-бүлөнүн ынтымагын арттыруучу, үй-бүлө мүчөлөрүнүн ортосундагы мамилелерди бекемдөөчү, санжыра угуучулардын логикалык ойлоосун, кабыл алуусун, эске тутуусун, сезимдерин өстүрүүчү эң сонун психологиялык ык болуп эсептелинет.

Санжыранын төмөндөгүдөй психологиялык функцияларын белгилей кетсек болот: маалымат берүү, социалдык топторду бириктирүү жана интеграциялоо, жалпы «биз» сезимдерин өнүктүрүү, социалдык идентификациялоо ж.б. Мисалы, өзүнүн түпкү тегин, кайсыл уруудан экендигин, ата теги ким болгондугун билген адам, өз уруусунун, ата-бабасынын сыймыгы болгон жана ата-бабаларынын, келечек муундун астында кандайдыр бир жоопкерчиликти өткөндүгүн сезет. Өзүнүн түпкү тегин билген адамда этникалык таануусу, иденттүүлүгү жана өзүнө болгон баа берүүсү, өзүн башкаларга окшоштуруу, алардай сезүү процесстери калыптанат. Исмаилов А.И. өзүнүн тегин билбеген адамга мындай мүнөздөмө берген: «Теги жок адам өзүнүн кай тарапка учуп баратканын билбеген бүркүткө окшош» (Исмаилов, 2002, 81-б.).

Ар бир кыргыз баласы өз тегин билүүгө милдеттүү. Эл ичинде да жети атасын билбегенди «Жетесиз кул», «Тегин билбеген элин билбейт», «Жети атасын билбеген - жетесиз», «Теги жок кул», «Эли журтуң болбосо, ай-күнүңдөн не пайда», «Элин сагынбас эр болбойт, жерин сагынбас ат болбойт», «Элден безген эр эмес, жоодон качкан шер эмес» деген маанидеги сөздөр айтылып келген.

Санжыранын психотерапия тармагында кеңири колдонулуучу үй-бүлөлүк генограмма ыкмасы (семейная генограмма) менен окошоштуктары көп. Генограмма - бул үй-бүлө тарыхынын, социалдык байланыштарынын графикалык түрдө чагылдырылуусу. Генограмма адамдардын бири-бири менен болгон туугандык, социалдык жана эмоционалдык байланыштарын көрсөтөт. Анда мындай маалыматтар белгиленет: аты-жөнү, үч муундагы аталары жөнүндө маалымат, алардын социалдык, үй-бүлөлүк, экономикалык абалы, диний көз караштары, жашаган жерлери, ден-соолуктары, өнөкөт оорулары, тукум кууган жөндөмдүүлүктөрү, өлүмдөрүнүн себептери ж.б.

Кыргыз элинин улуу жазуучусу Ч.Айтматов санжыра тууралуу төмөндөгүдөй ойду айткан: «Жакырчылыкта санжырачылар болбосо, өтүп кеткен убакыт жана муундар жөнүндө кандай көңүлсүз эскерме калаарын көз алдыга элестетип көрүнүзчү... Санжырада философия жана фантастика, поэтика жана убакыттын символу бар. Мындан тышкары санжыра – бул элдин улуттук эн тамгасы жана аны таануу белгиси».

Элибизде өзүнүн тарыхын, маданий-руханий байлыктарын, түпкү тегин, маданиятын билбегендерди «маңкurt» менен салыштырып келишкен. Ч. Айтматов: «Маңкurt өзүнүн ким экенин, түпкү тегин, ата-бабасын, аты жонун, ата-энесин, бала кезин билбеген, тактап айтканда, өзүн адам катары сезбеген адам» - деп белгилеген. Анын пикиринде өткөнү жок келечек болбойт. Өткөн тарыхты унутуп калуу «руханий маңкurtчулукка» алып келиши мүмкүн. Жазуучунун көз карашында эс тутум инсандын акыл – ой байлыгынын ченеми. Акыл – ой байлыгы, тарыхы, руханий өмүр баяны, искусство жаатында – байыркы мифтер, легендалар, классика тууралуу маалыматы жок адам руханий жактан жакырчылыкка кабылат жана ал өнүккөн коомдун кандайдыр бир кыйынчылыктарын кабыл алууга даяр эмес. Мисалы Ч. Айтматов "Кылым карыткан бир күн", "Кассандра Тавросу", "Тоолор кулаганда" чыгармаларынын каармандарынын "манкurtчулуктун" туугандык байланышына, элинин каада-салттарына жана жалпы адамзаттык баалуулуктарга кайдыгер мамиле кылуу, коюлган максат үчүн адеп-ахлак нормаларынан өтүүгө даяр болуу, "кулдук" жагымдуулук сыяктуу белгилерин баса белгилеген (Матвейчук, 2017, 36-б.; Сейитбекова ж-а Мирзакматова, 2022).

Маңкurtчулук бул улуттук турмуш шарттын, улуттук жүздүн жана руханий баалуулуктардын жоголушу катары каралып, элдин социомаданий өнүгүүсүнө тескери таасирин тийгизип салттуу социалдык байланыштар системасына зыян келтирет (Орозалиев Э.С, Мусаева Н.К., 2013. 140-141- б.). Ошондуктан, Кыргызстанда психология илимин өнүктүрүүдө да улуттук тамырларыбызга, тарыхыбызга, ата-бабалардын акыл кептерине, этно-гуманисттик салттарга, кыргыз санжырасында айтылган маалыматтарга таянуу бирден-бир милдеттүү талаптардан болуп эсептелинет.

Улуттук психологиянын методологиялык базасын түзүүдө кыргыз элинин менталдык өзгөчөлүктөрү эске алынбаган батыштын психологиясынын методологиялык-теориялык базасына таянуу туура эмес экендигин билебиз. Башка социо-маданий чөйрөгө, башка элге ылайыкталып иштелип чыккан психологиялык инструментарийлер, теориялар, кыргыз элинин жашоо шартына жана мүнөзүнө дал келе бербейт. Биз элибиздин интеллектуалдык суверенитеттүүлүгүнө кам көрүп, заманбап улуттук, психологиялык, илимий мектептерди түзүүнү ойлонуубуз, фундаменталдык жана прикладдык мүнөздөгү кайталангыс, оригиналдуу, өз алдынча жүргүзүлгөн изилдөөлөрдү жандандыруубуз керек.

Кыргызстанда илимий психологиянын калыптануу өзгөчөлүктөрүн, азыркы абалын иликтөө кылдат талдоону талап кылган чоң маселе. Кыргыз элинин философиясы, психологиялык ойлору, улуттук менталдык өзгөчөлүктөрү, маданий мурастарынын тарыхы казылып жана ачылып бүткүс кен сыяктуу. Бул макаланын кыргыз элдин мүнөзү, адаттары, ниеттери, акыл түзүлүшү, жүрүм-турум ченемдери жана башка өзгөчөлүктөрү толугу менен ачылды деген ойдон алысмын.

Алсак, кыргыз элинин психологиясынын анын материалдык маданиятынын шартында (кийими, тамак ашы, турак жайы, прикладдык искусствосу, эмгек жана согуштук курал-жарактары) калыптанышы, элдин музыкалык-эстетикалык кабылдоосу, улуттук

майрамдардын психологиялык мааниси, көчмөндөрдүн дүйнө кабылдоосу ж.б. көптөгөн суроолор ачыла элек кундуз сыңары психологиялык талдоого алына элек.

Эң негизгиси, өзүбүздүн психологиябызды изилдөөдө, жалпы маданиятыбыздын анын ичинен улуттук маданияттын жетишкендигине, руханий байлыктарыбызга, кылымдарды карыткан жашоо тажрыйбабызга, уникалдуу улуттук философиябызга таянуубуз маанилүү.

Адабияттар

1. Абдиева, Ж.К. (2021). “Манас” эпосу - элдик педагогика жана билим берүүнүн булагы катары. *Вестник Ошского государственного университета*. Vol. 2, No. 3. сс. 114-122. DOI: 10.52754/16947452_2021_2_3_114. EDN: RSQEKZ.
2. Бакиева Г.А. (1996) «Манас» и сознание кыргызской культуры // Эпос «Манас» и эпическое наследие народов мира. Б., Кыргызстан, 1995. С. 172.
3. Закиров С. (1998) Кыргыз санжырасы. – Б. С.7.
4. Иванушки, не помнящие своего родства.//Исмаилов А.И. Философия духа кыргызского народа. Монография. Исследование переходного периода. –Б.: АО «Учкун», 2002.- С.81. kyrgyzinfo.ru/tekst/sanzhyra-kyrgyz-sanzhyrasy.html
5. Матвейчук В.В. (2017)Образ «Манкурта» в романах Ч. Айтматова. Гуманитарные исследования молодых ученых Южного Урала. Сборник научных статей. Челябинск, <https://elibrary.ru/item.asp?id=34919348>
6. Орозалиев Э.С, Мусаева Н.К. (2013) Философия социальной работы.-Б.-С.140-141.
7. Сейитбекова, С., & Мирзакматова, О. (2022). Язык, культура и коммуникация. *Вестник Ошского государственного университета*, (2), 200-206. https://doi.org/10.52754/16947452_2022_2_200
8. Шакеева Ч. (1995) Психология конфликта в эпосе «Манас». Эпос «Манас» как историко-этнографический источник. Тезисы международного научного симпозиума, посвященного 1000-летию эпоса «Манас». Б.: 1995. - С. 175-176.
9. Юнг К.Г. (1991) Подход к бессознательному // Архетип и символ. — М., Ренессанс, 1991. — С.87.